

Šarapatková, Žofie

[Пространство и время в языке и культуре. Отв. ред. Светлана М. Толстая]

Linguistica Brunensia. 2012, vol. 60, iss. 1-2, pp. 320-323

ISBN 978-80-210-5883-5

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118262>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Za správné a užitečné považujeme zařazení výkladového slovníku. Bylo by zase možno uvážit, zda některá hesla neopakují příliš široce poučení z předcházejících výkladů, např. heslo *выбор слова неправильный*; zde by možná stačil i odkaz na vlastní výklad. Někde bychom přivítali i příklady, např. u hesla *инверсия* nebo *канцеляризмы*.

Nezbytnou součástí příručky je překladový slovník, zpracovaný velmi pečlivě. Přesto bychom mohli mít i zde obtíže s ekvivalenty některých termínů, např. *подстиль, разностильная лексика*.

Uvedené připomínky nechtějí nijak snížit cenu recenzované příručky. Opakujeme, že je cenným a velmi odpovědně zpracovaným příspěvkem k tematice zasluhující další studium i zpracování. Jsme přesvědčeni, že by bylo oprávněné další její vydání, které by ještě ve větší míře prospělo našim studentům, diplomantům, doktorandům a všem, kteří mají zájem o dokonalejší utvrzení v šlech známých jevů i méně zvládnutých stránek ruštiny – nám blízkého největšího slovanského jazyka.

Stanislav Žaža

Пространство и время в языке и культуре. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва, Индрик, 2011, 368с. ISBN 978-5-91674-140-7.

Uvedený sborník je pokračováním série publikací z oblasti etnolingvistiky, etnografie a folkloristiky, jejichž autoři jsou většinou členy oddělení etnolingvistiky a folkloristiky Institutu slavistiky Ruské akademie věd. V tomto oddělení vznikl pětisvazkový encyklopedický slovník *Славянские древности* (sv. 1. 1995, sv. 2. 1999, sv. 3. 2004, sv. 4. 2009, sv. 5. je v tisku), který shrnuje výsledky dlouholetého výzkumu a shromažďování zpráv o slovanském folkloru, mytologii, etnografii a lidovém umění. Poznatky, které z různých důvodů nebyly zahrnuty do uvedeného slovníku, přináší monografie, např. *Полесский народный календарь* (2005) z pera S. M. Tolsté, od téže autorky *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе* (2008; recenze *Linguistica Brunensia* 57, 2009, 283–285), *Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике* (2010; recenze *Linguistica Brunensia* 59, 2011, str. 309–311), dále sborníky statí, např. *Признаковое пространство культуры* (2002), *Категория родства в языке и культуре* (2009) a další. Patří k nim i recenzovaný sborník, věnovaný dvěma klíčovými kategoriím kultury, totiž prostoru a času.

V úvodní stati *Пространство и время в этнолингвистической перспективе* (str. 7–12) poukazuje S.M. Tolstaja na antropocentrické chápání těchto kategorií v lidovém jazyce a kultuře; člověk a jeho činnosti jsou mírou všeho. Široce chápaný prostor je měřen částmi těla (palec, loket, krok, sáh apod.), čas vyjadřovaný v jihoslovanských a východoslovanských jazycích pokračováním praslovanského **verme* je odvozen ze slovesa **vьrtěti* ‘vrtět, otáčet’ a znamená vlastně plynutí přírodních dějů v kruhu, ať už jde o střídání dne a noci, jak uvádí Isačenko 1954, 121, nebo o střídání ročních dob (sr. Snój 2005, 357). S. M. Tolstaja je též autorkou další stati *Семантика места и времени в севернорусской свадебной причете* (str. 323–344), v níž cituje velké množství obřadních svatebních nářků nevěsty: svatba je pro nevěstu zlomovou situací, již by podle svého obřadního pláče nejraději zabránila. Příchod ženichovy družiny je pro ni nepřátelským vpádem, příchod ženicha narušením jejího prostoru. Tímto prostorem je dům, v němž dosud žila, symbolem tohoto prostoru je sad, s nímž se ve svatebním pláči ztotožňuje; provdání přirovnává ke smrti a k zániku svého sadu. Symbolicky hledá své místo v novém prostoru, v němž se stává někým jiným, ztrácí svou svobodu, svoji duši i tělo. Ztrácí také svůj dívčí čas, který byl dobrý a který uplynul. Svatbou se zabývá i A.V. Gura v článku *Ритуальный путь в славянском свадебном обряде* (str. 54–69); seznamuje nás s obřady, spojenými s cestou ženicha pro nevěstu a s cestou svatebního průvodu. Při cestě pro nevěstu opouští ženich domácí prostor a vchází do prostoru cizího – do domu nevěsty. Nevěsta a její družina přicházejí do domu ženicha, který je

cizí a s nímž se má nevěsta sžít. Toto putování je pro nevěstu i ženicha plné nebezpečí, která mají odvrátit nejrůznější rituály prováděné při překročení prahu rodného domu, hranic obce, při překročení řeky, při průjezdu lesem apod. Časovým sledem obřadů spojených se svatbou se zabývá **Je.S. Uzeněvová**: *Время в болгарской свадьбе* (str. 198–209). Svatební období trvalo od námluv do prvního výročí svatby, kdy se ženich teprve stával ženatým mužem a nevěsta vdanou ženou. Každý časový úsek provázely specifické rituály, jejichž účinnost byla vázána na určitou část dne nebo měsíčního cyklu. Přesné dodržování času a sledu obřadů zajišťovalo novému páru dobrý start do společného života.

Studie **T.A. Agapkinové** *Символика освоенного пространства: угол* (str. 13–53) je věnována tradičnímu funkčnímu rozdělení čtyřúhelníkového obydlí východních Slovanů. Tento tvar byl pokládán za jedině správný, křesťanský, odpovídající čtyřem stranám světa i svatého města Jeruzaléma. Magickým centrem domu byl tzv. přední kout (*передний угол*) orientovaný obvykle k východu nebo k jihu. V tomto koutě měla svoje místo skříňka nebo police s ikonami, s Bibli, modlitebními knížkami, svícemi a s různými cennostmi; bývaly zde i obrazy carské rodiny, rodičů apod. Tento kout byl vyhrazen mužům, zejména hospodářům, který sedával u horní části stolu nejbliž ikonám. Sem hospodář přiváděl vážené hosty, zde se konala část svatebních obřadů, před pohřbem zde byl uložen nebožtík. Význam tohoto koutu se odráží v jeho lidových názvech (např. *красный угол, большой, почетный угол* apod.). Pomyslnou diagonálou byl oddělen *печной угол* (též *бабий, напичный* apod.), v němž stála pec; byl vyhrazen ženám, jejich činností a rituálům. Nevěsta si zde chystala věno a loučila se se svými družkami. Byl zde zpravidla za závěsem prostor pro rodičku a její dítě, kde žena porodila a trávila celé šestinedělí. Podle lidových představ zde byla ona i novorozenec ukryta před uřknutím a jinou úhonou a naopak její okolí bylo chráněno před nebezpečím hrozcím od rodičky a dítěte. Slovní spojení *бýt в куте* s významem ‘rodit’, *nést do kouta* ‘navštívit rodičku a přinést jí dar (zpravidla naturálie nebo hotová jídla)’ známe i v češtině a je doloženo též v dialektech dalších slovanských jazyků (v. Navrátilová 2004, 124–129). Autorka se zabývá také symbolikou koutů obydlí a ochrannými rituály, které zabezpečují dům před demony, před ohněm, zloději, hmyzem apod.

M.A. Andrjuninová v článku *Символическое „кормление“ умерших: пространственная характеристика* (str. 70–87) sleduje na základě ruského, běloruského a poleského materiálu lidové představy o cestě duší zemřelých ze světa živých na onen svět a o rituálech, které umožňují jejich kontakt s blízkými lidmi. Patří k nim kladení jídla a nápojů pro zemřelé na určitá místa v domě nebo na hrob.

A.A. Plotnikovová v stati *Пространство летающего змея у старообрядцев в Добруджи* (str. 88–109) se zabývá historií starověrců v prostoru severní Dobrudže (Rumunsko) a uvádí několik verzí legendy o sv. Jiří, který pronásledoval draka; ten přechal Dunajem k moři a cestou vyryl četné kanály dunajské delty. Po sv. Jiřím je pojmenován významný kanál i osada v tomto prostoru. Tématem článku **Je.L. Berezovičové** a **Ju.A. Krivoščapovové** (str. 110–156) je *Сибирь в русской языковой традиции (на иноязычном фоне)* (str. 110–156). Autorky uvádějí různé názvy a sousloví motivovaná Sibiří – jejím klimatem, flórou, faunou i jejími obyvateli.

Předvánočním obdobím nás provází **L.N. Vinogradovová** v článku *„Игры со временем“ в обычаях и ритуалах адвента* (str. 157–180). Advent uzavírá uplynulý hospodářský i liturgický rok, je přípravou na příchod Spasitele a rok nový. Autorka přináší přehled zvyků, pověr a přísloví u Slovanů katolického vyznání, kteří tento čas pokládají za svatý (např. Slovinci) nebo naopak za nebezpečný (dny čarodějnic u Slováků a Poláků). **I. A. Sedakovová** v článku *Категория времени в славянском „тексте рождения“: зачатие и беременность* (str. 181–197) poukazuje na důležitou roli, kterou hraje čas v životě ženy, zejména v době početí, těhotenství a šestinedělí a rovněž v prvních etapách života jejího dítěte, především prvního. Tato doba byla spojena s řadou příkazů a zákazů, které měly zajistit bezpečí a dlouhý život pro ženu i dítě. **O.V. Belovová** v článku *Сказки о потерянном времени* (str. 210–226) rozebírá vyprávění židovských starousedlíků

o obtížích, spojených s „odečítáním“ času a se zachováváním dat židovských svátků za vlády sovětů, kdy židovské kalendáře byly vzácností. Staroslověnské výrazy pro čas jsou tématem článku **O.V. Trefilovové**: *Обозначение времени в старославянском языке* (str. 227–246). Původní, cyklické chápání času (stsl. *врѣмя*) bylo postupně nahrazováno lineárním pojetím času jako životní pouti člověka, která má začátek a konec. Podrobně rozebírá významy staroslověnských termínů pro čas (*врѣмя*, *лѣто*, *годъ*, *година*, *часъ*, *рокъ*) a srovnává je s řeckými paralelami. Kalendářní cyklus zná čtyři jednotky: rok, měsíc, týden, den; také den (24 hodin) má čtyři části: *оутро* – *днь* – *вечеръ* – *ноцть*, jemuž odpovídá čtyřčlenný systém světových stran. **O.V. Čěchová** v článku *Греко-славянские параллели в номинации лунного времени* (str. 247–287) porovnává řecké názvy fázi měsíčního cyklu s pojmenováními v jihoslovanských jazycích. Motivy těchto názvů jsou založeny buď na antropomorfních představách o životě a smrti měsíce, nebo na představě zmenšujícího se nebo zvětšujícího tělesa. Se sémantickou motivací ruských sloves, která vyjadřují pomalou, liknavou činnost, nás seznamuje článek **Je.L. Berezovičové** a **Je.O. Borisovové** *Канителиться, конопатиться и размузыкивать: семантические модели в русском языке* (str. 288–303).

M.M. Valencovová ve stati *Время и пространство в народном ткачестве: реальность и магия (на материале полесской традиции)* (str. 304–322) uvádí zásady pro vhodnou dobu předení a rozsáhlý seznam škod způsobených nedodržením těchto zásad. Tyto škody a újmy mají velmi široký záběr: mohou postihnout světce, zemřelé předky, zdraví novorozence v domě i mláďat v hospodářství, příští úrodu i neposlušnou přadlenu v tomto i posmrtném životě. Obdobné příkazy a omezení činnosti platily i pro snování a tkaní. Při nedodržení zákazů tkaní přibývají další tresty – staropanenství pro dívky a přírodní pohromy v příštím vegetačním období. V představách lidu Polesí byly etapy tkalcovské práce ztotožněny s etapami lidského života: začátek tkaní asocioval početí nebo narození, konec díla byl spojován s koncem dívčích let – se svatbou nebo se smrtí. Nový začátek tkaní také vyvolával představu stále se opakujícího života v uzavřeném kruhu.

T.V. Leont'jevová v článku *Отражение категории времени и пространства в лексике гощения (на материале русских народных говоров)* (str. 347–367) uvádí lidová pojmenování pro činnosti spojené s návštěvami: pro vhodný čas návštěv (např. *гостѣбная неделя*, *велика госьба*), vzájemné návštěvy (*собирать перегащивание* ‚uspořádat hostinu na oplátku‘, *перегоститься* ‚navštěvovat se navzájem‘ apod.), jednotlivé fáze návštěv (příchod – pobývání v hostitelském domě – odchod hostů), pro návštěvy, které přicházejí nevhod (*непоратый гость*) nebo zůstávají příliš dlouho (*выгостья* apod.). Zajímavý je kurský a uralský plurál *гости* s významem ‚dům, rodina, kde hosty dobře přijímají a hostí je‘. Názvy týkající se hostění jsou v ruských dialektech četnější a sémanticky rozrůzněnější než ve spisovném jazyce, což svědčí o tom, že v lidové kultuře mělo vzájemné navštěvování svůj řád a nezastupitelné místo.

Recenzovaný sborník přináší velké množství informací o lidové kultuře a o názvech s ní spojených. Je vhodným doplněním encyklopedie *Славянские древности* právě tím, že uvádí bohatý slovesný materiál, doprovázející lidové rituály a zvyky. Je vítaným zdrojem informací pro etnografy, folkloristy i dialektology a etymology, kterým může poskytnout oporu pro věcné výklady a sémantickou motivaci pojmenování. Podrobná znalost materiálu je také nezbytnou podmínkou pro hledání odpovědí na další otázky, které se při četbě sborníku nabízejí: jaký je základ lidových rituálů, z čeho vyrůstají. To ovšem je už jiná, nepochybně nesmírně obtížná oblast výzkumu lidové kultury.

Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1346.

Literatura

- Isačenko 1954: *Studie a práce lingvistické I. K šedesátým narozeninám akademika Bohuslava Havránka*. Praha.
 Navrátilová 2004: *Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha.

Snoj 2005: Snój, M. in Bezljaj, F.: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, sv. 4. Ljubljana.

Žofie Šarapatková

Balleková, Katarína (ed.): Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Sloenskej akadémie vied, 2010, 392 s.

V předloňském roce vydalo nakladatelství Veda sborník *Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*, věnovaný sedmdesátým narozeninám význačné slovenské dialektoložky prom. fil. Adriany Ferenčíkové, CSc. Jeho základ tvoří příspěvky pronesené na bratislavském mezinárodním vědeckém semináři, který byl v lednu 2010 pořádán při stejné příležitosti, již byl dedikován sborník, v menší míře jsou pak zastoupeny příspěvky, které na semináři nezazněly, ale jejich autoři jimi chtěli oslavenkyni vzdát hold. Sborník vychází jako dvacátý osmý svazek edice Jazykovedné štúdie. (Tato edice začala vycházet v roce 1956 a kromě dialektologie se její zájem soustředí také například na vnější i vnitřní dějiny slovenštiny, onomastiku či slovtvorbu.)

Sborník obsahuje celkem 37 příspěvků slovenských i zahraničních lingvistů, které uvozuje biografický medailon jubilantky z pera Pavla Žiga a uzavírá bibliografický soupis, sestavený Ladislavem Dvončem, Júlií Behýlovou a Katarínou Ballekovou. Publikace je rozčleněna do šesti oddílů a první z nich, který čítá celkem devět příspěvků, byl pojmenován „Lingvistická geografia a Slovanský jazykový atlas“. Otevírá jej bilanční příspěvek Ivora Ripky, nestora slovenské dialektologie, nazvaný *Multilingválne atlasy a slovenská dialektológia*. Autor v něm odkrývá souvislosti vzniku významných děl slovenské dialektologie (*Atlasu slovenského jazyka*, *Evropského jazykového atlasu* aj.) a poskytuje svůj pohled na jednotlivé pracovní výzvy, které před slovenskou dialektologií stály a stojí. Podobné téma zpracovává ve svém příspěvku *OLA nosi piętno swego czasu* i polská makedonistka Zuzanna Topolińska, která se věnuje proměnám koncepce *Slovanského jazykového atlasu* s přihlédnutím k polské dialektologii. Časoprostorových aspektů slovensko-ruských lexikálních shod si nejen na materiálu *Slovanského jazykového atlasu* všímá moskevská slavistka Tatjana Ivanovna Vendina ve svém příspěvku *Slovakco-russkije leksičeskije sootvetstvija v prostranstvenno-vremennom aspekte*; bratislavský lingvista Pavol Žigo zase ve svém článku *Interpretácia morfológických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase* objasňuje vývoj substantivní deklinace ve slovanských dialektech prizmatem jazykové typologie. Renáta Kamenárová, dialektoložka z bratislavské filozofické fakulty, zkoumá ve svém příspěvku *Paradigmatika maskulín v Slovanskom jazykovom atlase* gramatické kategorie životnosti a mužské osoby na materiálu slovanských nářečí. Etymologie dvou ruských slov – *roznij* a *pareň* – podává ve svém příspěvku *Russkije etimologii na slovacko-češskom fone* představitelka moskevské etymologické školy Žanna Žanovna Varbotová, osvětlení dvojice **obličje*, **obličajb* v kontextu generálně slovanském si ve svém příspěvku **Obličje, *obličajb 'twarz' w dialektach i w historii języków słowiańskich* vytkl za cíl varšavský slavista Janusz Siatkowski. Českou dialektologii zastupují ve sborníku dvě pracovnice brněnského Dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR, v. v. i. Martina Ireinová, motivována příjmením jubilantky, se ve svém příspěvku *Jméno František v českých nářečích a v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku* zabývá obměnami antroponyma František, Hana Konečná poukazuje ve příspěvku *Borovice v českých nářečích a v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku* na různá nářeční pojmenování zmíněného stromu, navazujíc na o dekádu mladší podobnou práci Adriany Ferenčíkové.

Druhý oddíl sborníku nese název „Lexikografia a Slovník slovenských nářečí“ a čítá celkem tři příspěvky. První z nich pochází z klávesnice bratislavského etymologa Ľubora Králika a nese název *Nárečová lexikografia a etymológia II (na materiáli 2. zväzku Slovníka slovenských nářečí)*. Králik navazuje na svou starší práci z roku 2007 a podává etymologickou analýzu vybraného lexika z příslušného dílu *Slovníku slovenských nářečí*. Zároveň nastiňuje možnosti a meze lexikografického